

УДК [332.122:911.375]

Тетяна Володимирівна ГУРГУЛА

доктор економічних наук, професор кафедри регіонального управління та місцевого самоврядування, Львівський регіональний інститут державного управління НАДУ при Президентові України, e-mail: doctorftv@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3246-2245>

ЕНЕРГЕТИЧНА САМОДОСТАТНІСТЬ ГРОМАД ЯК ШЛЯХ ДО МІСЦЕВОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Гургула, Т. В. *Енергетична самодостатність громад як шлях до місцевого економічного розвитку*. Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць / За ред. М. І. Зверькова (голов. ред.) та ін. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2020. № 1 (72). С. 26–41.

Анотація. У статті розглянуто адміністративно-територіальну реформу з позицій викликів та загроз для соціально-економічного розвитку територій та підвищення рівня добробуту населення. Визначено основні принципи державної регіональної політики: системність і комплементарність та надана їх характеристика. Здійснено розподіл основних повноважень між органами місцевого самоврядування згідно з Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Серед проблем формування сучасної системи організації влади на місцях значна увага приділяється реформуванню системи місцевого самоврядування, що визначатиме подальший стабільний розвиток українського суспільства. Правове забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування в Україні на сучасному етапі вимагає вироблення такої моделі управління, яка б відповідала принципам Європейської хартії місцевого самоврядування і, в першу чергу, чітко розмежовувала повноваження між відповідними гілками влади щодо виконання закріплених функцій. Метою статті є аналіз енергетичної самодостатності громад шляхом скорочення і заміщення споживання газу, підвищення рівня енергоефективності у різних сферах життєдіяльності населення, розвитку відновлювальної енергетики територіальної громади. Досліджено планування переходу громад на відновлювальні джерела енергії (ВДЕ). Розроблено базові показники для прийняття рішень в енергетичному секторі щодо переходу на відновлювальні джерела енергії в громаді з позицій залучення інвесторів. Проаналізовано програми підтримки енергоефективності та ВДЕ. Запропоновано механізми підтримки енергоефективності та підвищення дієздатності об'єднаних територіальних громад завдяки енергетичній самодостатності.

Ключові слова: громада; енергетична самодостатність; відновлювальні джерела енергії; місцевий економічний розвиток; механізми підтримки енергоефективності; енергетичний менеджмент; енергетичний план громади.

Татьяна Владимировна ГУРГУЛА

доктор экономических наук, профессор кафедры регионального управления и местного самоуправления, Львовский региональный институт НАГУ при Президенте Украины, e-mail: doctorftv@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3246-2245>

ЭНЕРГЕТИЧЕСКАЯ САМОДОСТАТОЧНОСТЬ ОБЩИН КАК ПУТЬ К МЕСТНОМУ ЭКОНОМИЧЕСКОМУ РАЗВИТИЮ

Гургула, Т. В. *Энергетическая самодостаточность общин как путь к местному экономическому развитию*. Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов / Под ред. М. И. Зверякова (глав. ред.) и др. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2020. № 1 (72). С. 26–41.

Аннотация. В статье рассмотрена административно-территориальная реформа с позиций вызовов и угроз для социально-экономического развития территорий и повышения уровня благосостояния населения. Определены основные принципы государственной региональной политики: системность и комплементарность и представлена их характеристика. Осуществлено распределение основных полномочий между органами местного самоуправления в соответствии с Концепцией реформирования местного самоуправления и территориальной организации власти в Украине. Среди проблем формирования современной системы организации власти на местах значительное внимание уделяется реформированию системы местного самоуправления, что будет определять дальнейшее стабильное развитие украинского общества. Правовое обеспечение деятельности органов местного самоуправления в Украине на современном этапе требует выработки такой модели управления, которая соответствовала бы принципам Европейской хартии местного самоуправления и, в первую очередь, четко разграничивала полномочия между соответствующими ветвями власти относительно выполнения закрепленных функций. Целью статьи является анализ энергетической самодостаточности общин путем сокращения и замещения потребления газа, повышение уровня энергоэффективности в различных сферах жизнедеятельности населения, развития возобновляемой энергетики территориальной общины. Исследовано планирование перехода общин на возобновляемые источники энергии (ВИЭ). Разработаны базовые показатели для принятия решений в энергетическом секторе относительно перехода на возобновляемые источники энергии в общине с позиций привлечения инвесторов. Проанализированы программы поддержки энергоэффективности и ВИЭ. Предложены механизмы поддержки энергоэффективности и повышения дееспособности объединенных территориальных общин благодаря энергетической самодостаточности.

Ключевые слова: община; энергетическая самодостаточность; возобновляемые источники энергии; местное экономическое развитие; механизмы поддержки энергоэффективности; энергетический менеджмент; энергетический план общины.

Tetyana GURGULA

Doctor of Economics, Professor, Regional Administration and Local Self Government Department, Lviv Regional Institute of Public Administration of the NASA under the President of Ukraine, e-mail: doctorftv@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3246-2245>

ENERGETIC SELF-SUFFICIENCY OF COMMUNITIES AS A WAY TO LOCAL ECONOMIC DEVELOPMENT

Gurgula, T. (2020). *Energetic self-sufficiency of communities as a way to local economic development*. Ed. by M. Zvieriakov (ed.-in-ch.) and others [Enerhetychna samodostatnist hromad yak shliakh do mistsevoho ekonomichnoho rozvytku; za red.: M. Zvieriakova (gol. red.) ta in.], Socio-economic research bulletin; Visnik social'no-ekonomichnih doslidzen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 1 (72), pp. 26–41.

Abstract. The article considers the administrative-territorial reform from the perspective of challenges and threats to the socio-economic development of territories and increases the level of well-being of the population. The basic principles of state regional policy are determined:

systematic and complementary, and their characteristics are presented. The distribution of core powers between local governments in accordance with the Concept of reforming local government and territorial organization of authority in Ukraine has been carried out. Among the problems of modern system forming of local government organization, considerable attention is paid to reforming the local government system, which will determine the further stable development of Ukrainian society. Legal support of local authorities' activity in Ukraine at the present stage requires the development of such a governance model that would be consistent with the principles of the European Charter of Local Self-Government and, first of all, clearly delineate the powers between the relevant branches of government regarding the performance of assigned functions. The aim of the article is to analyze the energy self-sufficiency of communities by reducing and replacing gas consumption, increasing of energy efficiency level in various spheres of vital activity of the population, and developing the renewable energetics of the territorial community. The planning of the communities' transition to renewable energy sources (RES) is investigated. Baseline indicators are developed for decisions making in the energy sector regarding the transition to renewable energy sources in the community from the perspective of investors attracting. The energy efficiency and renewable energy sources support programs are analyzed. Mechanisms of energy efficiency support and the capacity increasing of the united territorial communities are proposed due to energy self-sufficiency.

Keywords: *community; energy self-sufficiency; renewable energy sources; local economic development; energy efficiency support mechanisms; energy management; community energy plan.*

JEL classification: *Q010; Q320; R110*

DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.1\(72\).2020.26-41](https://doi.org/10.33987/vsed.1(72).2020.26-41)

Постановка проблеми у загальному вигляді. Внаслідок господарської діяльності, яка вплинула на зміну клімату в Україні почастишали посухи, приходять неочікувані зливи, а рівень моря з кожним роком підвищується. Більш ніж половина українських громад стикаються з проблемами пересихання річок, зниження рівня підземних вод, обміління криниць, посухами, котрі негативно впливають на сільське господарство. Водночас Україна щороку імпортує та спалює мільйони тонн вугілля, газу, нафти, ядерного палива, що підриває не лише енергетичну, але й кліматичну безпеку. Саме перехід до ощадливого енергоспоживання та відновлюваних джерел енергії є ключем до вирішення не лише глобальної проблеми зміни клімату, але і рушієм позитивних економічних і соціальних змін для громад.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Аналіз правового поля та нормативного закріплення шляхів формування спроможності територіальної громади повинно здійснюватися з урахуванням теоретичних положень, що розроблені в науковій літературі. Даною проблемою займалися як вітчизняні, так і зарубіжні науковці, серед яких: О. Батанов [1], Л. Беззубко [2], Л. Головка та Л. Дідківська [3], О. Захарова, В. Мамонова, Ю. Молодожен, В. Новак, Є. Сергієнко, С. Пунь, В. Федоренко. Значний внесок у дослідження проблематики енергозбереження зробили такі провідні економісти, як С. Бевз, С. Кудря, О. Ляшенко, С. Мазепа, О. Мінц, В. Олейко, А. Шидловський, Т. Шкварницька.

Виділення невирішених раніше частин загальних проблем. В умовах ринку рушійною силою всього соціального та економічного, держави та цивілізації загалом, є громада. Саме перспективи розвитку територіальної

громади формуються потребами та позиціями громади, держава повинна виконувати тільки захисну функцію у цьому процесі. Спосіб розвитку, побудова та активізація основного інвестора і споживача – громадянина, громади, особистості – є найбільш цінними на сьогоднішній день, оскільки окрема територіальна громада виконує такі важливі функції, як створення матеріальних, трудових, наукових умов виробничої діяльності, забезпечення місця проживання та організації побуту, відпочинку, навчання й оздоровлення людей. У таких умовах децентралізації влади зростає значення управління ресурсами: природними, трудовими, земельними, фінансовими. Ефективне управління ними набуває особливої актуальності в умовах обмеженості ресурсів, коли необхідність їх раціоналізації та підвищення ефективності функціонування вимагає пошуків нових рішень та засад, які б наблизили існуючу систему в Україні до світових стандартів [4; 5].

Постановка завдання. Метою статті є аналіз результатів реалізації адміністративно-територіальної реформи та децентралізації з позицій загроз та викликів для регіонального розвитку та підвищення спроможності громад через енергетичну самодостатність.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогодні Україна потребує реформ і перш за все вони мають бути здійснені у системі адміністративно-територіального устрою задля підвищення ефективності діяльності органів місцевого самоврядування. Ці процеси вимагають не лише оновлення або поліпшення елементів системи управління, що неналежно функціонують, але й радикального перетворення механізмів держави, зокрема правового й організаційно-функціонального, забезпечення процесів регулювання децентралізації, що є важливим чинником досягнення ефективності державного управління. Актуальність розгляду обраної теми зумовлюється тим, що протягом 2014–2017 рр. в Україні було здійснено низку дуже важливих кроків щодо децентралізації державного управління. Насамперед, це прийняття Закону України «Про добровільні об'єднання територіальних громад» № 157-VII від 05.02.2015 р., а також зміни до Бюджетного та Податкового кодексів, що суттєво вплинуло на прийняття бюджетів на 2016, 2017, 2018, 2019 рр. [6]. За таких умов реформування, роль територіальних громад та місцевого самоврядування суттєво зростає. У зв'язку зі здійсненням реформи децентралізації влади, разом із децентралізацією бюджету, значна частина повноважень і відповідальності у фінансовій та бюджетній сферах переходить на місця, зокрема, до новостворених об'єднаних територіальних громад (ОТГ), які відтепер самостійно вирішуватимуть сукупність складних проблем функціонування, розв'язання яких залежить від цілого переліку соціально-економічних факторів.

Однією з головних у цьому контексті є проблема належного виконання територіальною громадою своїх функцій, яка пов'язана з питаннями наповнення бюджету ОТГ, формування фінансових ресурсів, достатніх для адекватного фінансування нагальних соціальних потреб громадян, реалізації економічних, культурних та інших програм розвитку територій. З огляду на це, ОТГ, по-перше, повинні мати реальні можливості формувати певний обсяг фінансових ресурсів для того, щоб бути фінансово спроможними, а, по-друге, – мати відповідні управлінські повноваження як суб'єкта влади [7; 8]. Адже для успішного забезпечення конкурентоспроможності територій необхідною є саме активність суб'єктів регіонального рівня як у напрямку формування політики локального розвитку, так і її реалізації. А тому переорієнтація векторів

державної політики регіонального розвитку на децентралізацію управління є неминучою. У зв'язку з цим регіони вже повинні використовувати наявні можливості щодо формування такої політики та забезпечення базису конкурентоспроможності [9]. І вже сьогодні експерти розглядають українські регіони як суб'єкт конкурентної боротьби у глобальних масштабах, зокрема, оцінки Світового економічного форуму тощо.

Конституція України створила правові передумови утвердження місцевого самоврядування у державі, окреслила загальні засади конституційної моделі територіальної організації влади на місцях, визначила концептуальні напрямки діяльності виконавчих органів місцевого самоврядування. Сучасна державна політика регіонального розвитку має будуватися на таких основних принципах [9].

Принцип перший: системність.

Децентралізацію варто розглядати як необхідну та конче важливу, проте лише як одну зі складових державної політики регіонального розвитку. Навіть найуспішніша об'єднана територіальна громада, розвиваючись як річ у собі, опиняється в інституційній пастці, досягаючи об'єктивних меж свого розвитку, які диктуються обмеженістю ресурсних можливостей, організаційних спроможностей, зрештою, особливостями місцевої ментальності. Ударними темпами досягаючи кількісних орієнтирів процесів децентралізації, натомість ми ризикуємо посилити проблему дезінтегрованості економічного та соціального простору та зв'язування потенційних ресурсів розвитку недостатньою ефективністю локальних процесів їх реалізації. Між тим чимало завдань, пов'язаних із необхідними змінами у територіальній структурі національної економіки апіорі непідйомні для будь-якої окремої місцевої громади.

Належне розкриття потенціалу територіального розвитку можливе лише при поєднанні розширення повноважень громад із чітким визначенням місця кожної ОТГ в системі економічних взаємовідносин в регіоні, а розвиток регіону – в національному, суспільному та економічному розвитку. Невід'ємне завдання державної політики регіонального розвитку, свідчення того, що її жодним чином не можна ототожнювати лише з політикою децентралізації – конвертація завдань модернізації країни у конкретні модернізаційні завдання розвитку регіонів, передбачені відповідними регіональними стратегіями, а інтегрованість з цими стратегіями – запорука успішності стратегування розвитку ОТГ. Саме досягнення міжрегіонального (міжтериторіальної) синергії – одна із підвалин «смайт»-підходів, які притаманні сучасній європейській моделі політики регіонального розвитку. Системне узгоджене стратегування територій дає суттєвий позитивний ефект в оптимізації використання як ресурсів місцевих бюджетів, так і коштів державного бюджету, що спрямовуються на цілі регіонального розвитку (у держбюджеті 2018 р. останні становили 15,9 млрд. грн., що всемеро більше, ніж у 2013 році) [10]. Стратегічна визначеність і подолання географічної обмеженості планування розвитку територій сприяють посиленню їх інвестиційної привабливості, причому відбувається екстраполяція привабливості більш просунутих територій на суміжні. Суттєво, що вертикальна (громада – держава – регіон) і горизонтальна громада – громада та регіон – регіон) інтегрованість стратегування сприяє побудові сучасної регіональної ідентичності, яка в умовах потужних міграційних рухів останніх років піддається експериментальним випробуванням.

Системний підхід до державної політики регіонального розвитку дає змогу застосовувати диференційовану політику, яка враховує специфічні

характеристики, потреби та ризики макрорегіонів, ставлячи відповідні цілі та застосовуючи адекватні інструменти. Зокрема, наразі варто відокремити три макрорегіони, які потребують специфічної інтегральної політики: Схід України, Південь України, Захід України [8; 11].

Принцип другий: комплементарність.

Європейський досвід засвідчив важливість супроводження політики регіонального розвитку комплементарними (супутніми) реформами в інших сферах держполітики, які сприяють оптимізації розкриття регіонального потенціалу та управління на регіональному й місцевому рівнях [11]. В умовах України до таких реформ варто віднести: дерегуляцію та сприяння розвитку малого підприємництва; земельну реформу (впровадження ринку сільгоспземель і надання громадам прав розпоряджатися землями поза межами населених пунктів); лібералізацію ринку праці з посиленням територіальної та професійної мобільності робочої сили, узгодженням з перспективами ринку системи вищої та спеціальної освіти; становленням ефективного ринку житла, у тому числі орендного та соціального житла; забезпечення повноти, якості та зниження витрат на отримання адміністративних послуг шляхом впровадження електронного врядування.

Кінцева мета комплементарних реформ – побудова на регіональному рівні економіко-правового середовища, сприятливого до розвитку, тобто такого, що активно заохочує підприємницьку діяльність, приплив до регіону інвестицій, реалізацію людського капіталу.

Основною метою децентралізації є підвищення якості надання суспільних послуг. Ухвалення рішення щодо передавання повноважень на нижчий рівень передбачає, що є суб'єкт, який у випадку передавання цих повноважень забезпечить їхнє більш якісне виконання, ніж на державному рівні. Невеликі малочисельні громади не спроможні забезпечити високий рівень надання суспільних послуг.

Передавання багатьох функцій з обласного рівня на рівень окремої громади економічно неефективне, оскільки вимагатиме створення відповідної соціальної інфраструктури, збільшення штату державних службовців для забезпечення надання адміністративних та соціальних послуг тощо.

Об'єднані територіальні громади складатимуть район із чисельністю населення від 150–200 до 400 тис. осіб, а межі областей залишаться без змін, але матимуть назву регіон. На думку експертів, Україна може бути поділена на 120–130 районів замість 490 [7]. Досвід провідних країн світу свідчить, що районування варто здійснювати, якщо кількість населення – понад 300 тис. осіб [12]. Ці процеси трансформації ще тривають.

Оскільки ще не завершено перший етап формування адміністративно-територіальних одиниць базового рівня, не можна говорити про остаточний перерозподіл повноважень між органами місцевого самоврядування різних рівнів та між органами місцевого самоврядування та виконавчої влади. Існують різні точки зору на реалізацію цього етапу. Законодавчо закріплені нові повноваження, визначені завдання та функції органів місцевого самоврядування у Конституції та таких законах, як Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» № 280/97-ВР від 21.05.1997 р., Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» № 157-VIII від 05.02.2015 р., Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання

адміністративних послуг» № 888-VIII від 10.12.2015 р., Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень у сфері архітектурно-будівельного контролю та удосконалення містобудівного законодавства» № 320-VIII від 09.04.2015 р., Закон України «Про засади державної регіональної політики» № 156-VIII від 05.02.2015 р., Закон України «Про ратифікацію Додаткового Протоколу до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах органу місцевого самоврядування» № 1664-VII від 02.09.2014 р., у проєкті Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)» № 2598 від 13.12.2019 р., у проєкті Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» № 1223 від 02.09.2019 р. [6]; у розпорядженнях КМУ «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» № 333-р від 01.04.2014 р., «Про внесення змін до плану заходів щодо реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» № 349-р від 08.04.2015 р., у Постанові КМУ «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» № 385 від 06.08.2014 р. [13].

Розподіл основних повноважень між органами місцевого самоврядування згідно з Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні № 333-р від 01.04.2014 р. [13] представлено нижче. Повноваженнями органів базового рівня є забезпечення: місцевого економічного розвитку (залучення інвестицій, розвиток підприємництва); розвитку місцевої інфраструктури, зокрема доріг, мереж водо-, тепло-, газо-, електропостачання і водовідведення, інформаційних мереж, об'єктів соціального та культурного призначення; планування розвитку території громади; вирішення питань забудови території (відведення земельних ділянок, надання дозволів на будівництво, прийняття в експлуатацію будівель); благоустрою території; надання житлово-комунальних послуг (централізоване водо-, теплопостачання і водовідведення, вивезення та утилізація відходів, утримання будинків і споруд, прибудинкових територій комунальної власності); організації пасажирських перевезень на території громади; утримання вулиць і доріг у населених пунктах; громадської безпеки; гасіння пожеж; управління закладами середньої, дошкільної та позашкільної освіти; надання послуг швидкої медичної допомоги, первинної охорони здоров'я, з профілактики хвороб; розвитку культури та фізичної культури (утримання та організація роботи будинків культури, клубів, бібліотек, стадіонів, спортивних майданчиків); надання соціальної допомоги через територіальні центри; надання адміністративних послуг через центри надання таких послуг. Повноваження органів районного рівня, забезпечення: виховання та навчання дітей у школах-інтернатах загального профілю; надання медичних послуг вторинного рівня.

Повноваженнями органів обласного рівня є забезпечення: регіонального розвитку; охорони навколишнього природного середовища; розвитку обласної інфраструктури, насамперед обласних автомобільних доріг, мережі міжрайонних та міжобласних маршрутів транспорту загального користування; професійно-технічної освіти; надання високоспеціалізованої медичної допомоги; розвитку культури, спорту, туризму. Територіальні органи центральних органів виконавчої влади на базовому рівні відповідно до Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні надаватимуть послуги з: санітарно-епідеміологічного захисту; соціального захисту населення

(виплата пенсій, субсидій, компенсацій, забезпечення надання пільг); казначейського обслуговування; реєстрації актів цивільного стану. У багатьох роботах вітчизняних авторів і законодавчих актах пропонується, щоб кількість делегованих повноважень на базовий рівень залежала від ступеня спроможності об'єднаної громади, тобто якість надання суспільних послуг має лише зростати, а не погіршуватися. Але ступінь спроможності потребує чіткого визначення, а не лише його характеристики та методики формування. Отже, наступним кроком буде перехід від добровільного до примусового об'єднання громад за складеним перспективним планом формування територій громад згідно з Методикою формування спроможних територіальних громад [13].

Позитивні результати децентралізації, які досягнуто протягом 2015 р., а саме зниження державних позик місцевим бюджетам майже у 10 разів, зростання залишку коштів у місцевих бюджетах у 2,6 раза заклали фундамент соціально-економічного розвитку як територіальних громад, так і країни в цілому. У 2016 р. «на регіональний розвиток та на підтримку розвитку територій об'єднаних громад держава виділила понад 6 млрд. грн. – 3 млрд. грн. з Державного фонду регіонального розвитку, 1 млрд. грн. – субвенція на розвиток інфраструктури об'єднаних громад, додатково передбачено 1,94 млрд. грн. субвенції місцевим бюджетам на соціально-економічний розвиток окремих територій та 0,95 млрд. грн. коштів для капітальних видатків за програмою «Підтримка державних та регіональних інвестиційних проектів» [14]. Уже сьогодні ані район, ані область, ані центральні органи влади не вирішують, куди громаді спрямувати кошти, як це було раніше.

Таким чином, на шляху до децентралізації та економічного зростання Україна робить лише перші кроки, порушуючи заплановані строки реалізації її етапів. Необхідне законодавче забезпечення щодо децентралізації поступово із законопроектів перетворюється у Закони України, які є необхідною базою для ухвалення організаційних та соціально-економічних рішень. Розмежування повноважень між органами держави та самоврядування, між рівнями самоврядування і територіальними органами виконавчої влади ускладнюються надто повільним формуванням спроможних громад та змінами адміністративно-територіального устрою України. З 2014-го в Україні розпочали місцеву реформу. Змінити адміністративно-територіальний устрій для держави, вочевидь, вдалося дуже радикальним, а швидше – у парламенту та уряду не знайшлося політичної волі на це. Тому замість закону про зміну адміністративно-територіального устрою на рівні держави ми маємо Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [6]. Так свого часу зробили Латвія та Данія. У цих країнах приблизно половина їхніх громад об'єдналися, щодо решти довелося ухвалювати окреме рішення про зміну адміністративно-територіального устрою, тобто фактично примусово.

У глобальному масштабі енергетичне планування громад є одним із ключових елементів протидії зміні клімату та адаптації до її наслідків. Світ розвивається у напрямку низьковуглецевої економіки, більше того, такий розвиток є єдиним способом виживання людства.

Більшість змін відбувається і буде відбуватися на місцевому рівні, що означає зміни у всіх сферах життя громад. Якісне планування таких змін в енергетиці є необхідною умовою забезпечення конкурентної переваги розвитку громад.

Упродовж усього періоду незалежності України енергетична сфера залишається вразливим сегментом економіки. На сьогодні в енергетичному секторі накопичилися такі проблеми: стан інфраструктури наближається до критичного; низька якість послуг; паливна та технологічна залежність; недосконала нормативно-правова база.

Підписавши угоду про асоціацію з ЄС, Україна взяла на себе зобов'язання реформувати енергетичний сектор. Значні зміни відбуваються у всіх галузях енергетики.

Прийнятий Закон України «Про ринок електричної енергії» № 2019-VIII від 13.04.2017 р. [15] поступово докорінно змінить функціонування цього ринку. Він передбачає створення конкурентних умов для виробників та постачальників електроенергії; формування ринку допоміжних послуг, що забезпечуватимуть надійність системи.

Для муніципалітетів це можливість розвивати місцеві енергетичні компанії, обираючи їх послуги. Споживачі зможуть укласти прямі договори з компаніями, що використовують місцеві відновлювальні ресурси для отримання конкурентних переваг. Також планується відмова від перехресного субсидування та встановлення реальних цін на електроенергію для споживачів. Цей крок зменшить видатки бюджету на дотації на електроенергію для населення, а також спонукатиме українців впроваджувати заходи з енергоефективності для економії власних коштів.

Усі перелічені досягнення, за оцінками Європейського енергетичного співтовариства, складають 25% запланованих реформ. Подальші зміни очікуються у реформуванні процедур підключення до мереж, запровадження правил функціонування ринків, інтеграції з європейськими мережами та розукрупнення енергетичних монополістів.

Україна підписала і ратифікувала у 2016 році Паризьку кліматичну угоду, яка передбачає [16]:

- утримання зростання світової температури у межах +2°C порівняно з допромисловим рівнем;
- пристосовування до негативних впливів зміни клімату на природні та господарські системи;
- розвиток людства, що вестиме до скорочення викидів, та відповідна адаптація фінансових потоків.

Глобальні викиди двоокису вуглецю (CO₂), викликані діяльністю людини, до 2030 року необхідно буде скоротити майже на 45% порівняно з рівнем 2010 року, а до 2050 року – досягти нульових нетто-викидів [16]. До 2050 року відновлювальні джерела енергії повинні генерувати 70–85% усієї електроенергії. Відповідно такі цілі потребують швидких, системних і далекосяжних реформ в енергетиці України.

Зміни у секторі енергоефективності просуваються найкраще з-поміж реформ решти секторів енергетики. Згідно зі звітом Енергетичного співтовариства станом на 1 вересня 2018 року вони виконані на 68%. Зокрема, це:

1. Запровадження енергетичних сертифікатів будівель згідно із Законом України «Про енергетичну ефективність будівель» № 2118-VIII від 22.06.2017 р. [17]. Мета Закону – визначення правових, економічних та організаційних основ діяльності у сфері забезпечення енергетичної ефективності будівель, а також створення умов для раціонального споживання ними енергетичних ресурсів.

Згідно із Законом енергетична сертифікація та визначення класів енергобудівель є обов'язковими. Наявність сертифікатів енергоефективності бюджетних будівель допоможе муніципалітетам впорядковувати інформацію про обсяги споживання енергоресурсів, їх можливе скорочення та рекомендації щодо підвищення енергоефективності будівель.

2. У серпні 2017 року набув чинності Закон України «Про комерційний облік теплової енергії та водопостачання» № 2119-VIII від 22.06.2017 р. [18]. Він визначає умови забезпечення обліку послуг з постачання теплової енергії, постачання гарячої води, централізованого водопостачання та забезпечення відповідною обліковою інформацією споживачів таких послуг. Згідно із законом вся комунальна сфера повинна бути оснащена лічильниками й споживач платитиме лише за використані ним ресурси, а компанії, які надають ці ресурси, тепер не перекидатимуть витрати за втрату води та теплової енергії під час транспортування на споживачів. Це спонукатиме впроваджувати заходи з економії ресурсів, скорочувати обсяги їх споживання та усувати проблеми втрат ресурсів на всіх етапах транспортування.

3. У червні 2017 року набув чинності Закон України «Про фонд енергоефективності» № 2095-VIII від 08.06.2017 р. [19]. Гроші з Фонду енергоефективності будуть виділятися населенню та ОСББ для підвищення рівня енергетичної ефективності будівель та енергозбереження у вигляді безповоротної фінансової допомоги. Планується, що у результаті діяльності Фонду будуть зменшені витрати на опалення житла, знижені витрати на субсидії, а також – створені нові робочі місця у малому і середньому бізнесі.

4. В Україні реформується державна підтримка відновлювальних джерел енергії (ВДЕ), яка базується на «зеленому» тарифі. З 2020 року зелений тариф збережеться лише для невеликих потужностей, у той час як великі працюватимуть завдяки так званім аукціонам [20].

5. Серед інших реформ, що відбувалися протягом останніх років є: спрощення умов провадження підприємницької діяльності у сфері виробництва біопалива; віднесення теплових насосів до обладнання, яке використовує відновлювані джерела енергії; стимулювання виробництва теплової енергії з альтернативних джерел енергії. Згідно із Законом України № 327-VIII від 09.04.2015 р. [20], тариф на теплову енергію, що виробляється з альтернативних джерел, затверджено на рівні 90% від чинного тарифу на тепло з газу або середньозваженого у регіоні.

Відповідно до звіту Енергетичного співтовариства, реформування сектору енергетики виконано на 58%. Єдиний напрямок, реформування якого практично не розпочато, це переведення транспорту на використання відновлюваних джерел енергії.

На сьогодні Україна залишається енергетично залежною державою, тобто більшість енергоресурсів, які закуповується є імпортованими. Так, згідно з паливно-енергетичним балансом частка імпорту від загального енергоспоживання Україною у 2016 році складає: нафта – 81%, газ – 37%, вугілля – 35%, ядерне паливо – 100% [21].

У 2017 році за імпортовані до України енергоносії було сплачено 12,2 млрд. дол. Витрати на енергетичні ресурси (переважно природний газ та електричну енергію) становлять значну частину всіх місцевих бюджетів [21].

Незважаючи на реалізацію енергоефективних заходів та скорочення споживання енергоресурсів, витрати на них з місцевих та сімейних бюджетів не

зменшуються. Біля 80% всієї спожитої у будівлях енергії витрачається на опалення, а це означає, що щороку кожна громада сплачує десятки мільйонів гривень постачальникам газу та інших енергоносіїв переважно за підтримку комфортної температури у будівлях, опалення приміщень. Цей грошовий потік є невикористаним ресурсом розвитку громад. Переспрямування цих коштів на оплату палива та електрики, вироблених місцевими постачальниками з відновлювальних ресурсів, а також фінансування термомодернізації адміністративних будівель та житла у громаді, призведе до поліпшення добробуту останньої за рахунок: створення доходів місцевих підприємців та нових робочих місць; наповнення місцевого бюджету за рахунок нових податків; зниження залежності від субвенцій та дотацій з бюджетів вищих рівнів; диверсифікація видів економічної діяльності у громаді, що збільшує її економічну стійкість.

Сучасні технології дозволяють повністю забезпечити енергетичні потреби житлових та адміністративних будівель за рахунок відновлюваних джерел, що працюють прямо у будинку.

Основними конкурентними перевагами для успіху енергетичного переходу громад є:

1. Розбудова підтримки переходу на ВДЕ у громаді.
2. Розробка якісного енергетичного плану.
3. Побудова співпраці у галузі енергетики з сусідніми громадами.
4. Одночасне підвищення ефективності споживання енергії та розвиток відновлювальних джерел.

5. Реклама громади.
6. Відповідальна людина.
7. Постійні, зрозумілі та прозорі правила гри.
8. Виділені земельні ділянки.
9. Громадські слухання: чесно.

Розробку і впровадження енергетичних планів муніципалітетами зазвичай складно здійснювати самотужки. Тому в європейських країнах тисячі, а в Україні – сотні громад приєдналися до Угоди мерів. Угода мерів – ініціатива Європейської Комісії, яка об'єднує органи місцевого самоврядування задля спільної боротьби з глобальними змінами клімату. Вони беруть на себе добровільні зобов'язання скоротити викиди CO₂ щонайменше на 40% до 2030 року шляхом запровадження енергоощадних заходів та збільшення використання відновлювальних джерел енергії. Крім прав та можливостей, підписання Угоди мерів накладає на муніципалітети зобов'язання: підготувати та подати базовий кадастр викидів; підготувати та подати оцінку ризиків та вразливостей від зміни клімату; розробити та подати план дій сталого енергетичного розвитку та клімату (ПДСЕРК); кожні два роки звітувати про виконання ПДСЕРК [16].

Що стосується кадрової політики впровадження енергетичного менеджменту у муніципалітеті, то вона розпочинається з пошуку людини або команди. Існує два основних шляхи появи посади енергоменеджера у штаті органу місцевого самоврядування. Перший – змінити структуру і ввести окрему штатну одиницю – енергоменеджера; другий – наділити одного зі штатних працівників додатковими посадовими обов'язками у сфері енергетичного менеджменту. Типові завдання енергетичного менеджера включають: налагодження енергетичного моніторингу; зменшення споживання енергії та

витрат коштів у бюджетному секторі; пошук інвестицій в енергетичний сектор, особливо у бюджетну частину та інше [2].

Таким чином, співпраця з іншими громадами необхідна з технічних та економічних міркувань. Загальною характеристикою всіх видів відновлювальної енергетики є їх розсіяність у просторі та часі. Тому для поліпшення економічних показників підприємств, що працюють з ВДЕ, необхідно досягати певного масштабу.

1. Біогазові електростанції на відходах тваринництва стають прибутковими лише за бюджету у мільйони євро, але приносять власникам не лише прибутки, але й високоякісні органічні добрива.

2. Міста недостатніх площ для повного забезпечення себе відновлювальною енергетикою, однак вони мають фінанси та інфраструктуру.

3. За умови зростання об'ємів виробництва паливних пелет з енергетичної верби, питомі витрати на одиницю продукції значно падають.

4. Різні громади мають місцеві відмінності: наявність електропередач, вільні земельні ділянки, родючість ґрунтів, кількість жителів, наявність доріг та інших інфраструктурних об'єктів тощо. Подібні обставини показують, що співпраця громад може бути вигідною всім зацікавленим сторонам. Чинна правова база дає можливості для налагодження співпраці. Згідно із Законом України «Про співробітництво територіальних громад» № 1508-VII від 17.06.2014 р. [22] це: делегування іншій громаді зобов'язань та ресурсів на їх виконання. Наприклад, створення спільної для кількох громад інфраструктури зі збору, вивезення та утилізації побутових відходів може за рахунок об'ємів зробити можливим роздільний збір відходів, разом з тим здешевлюючи підтримку такої інфраструктури.

Реалізація спільних проєктів передбачає спільні внески двох або більше громад. Наприклад, одна громада може виділити земельну ділянку для спорудження сонячної електростанції, тоді як інша забезпечити її підключення до електропередач.

Створення спільних комунальних підприємств через об'єднання ресурсів. Наприклад, створення комунального підприємства з виробництва солом'яних паливних брикетів може бути більш прибутковою ідеєю, якщо збирати солому з більшої території та постачати брикети на опалення більшій кількості шкіл.

Отже, уже зараз в Україні можливе налагодження взаємовигідної співпраці громад, зокрема за рахунок заміщення імпортованих енергоносіїв місцевими.

Реформу адміністративно-територіального устрою називають однією із найскладніших, але, відверто кажучи, в Україні всі реформи, а радше їхнє втілення, є такими.

Висновки і перспективи подальших розробок. Таким чином, результати дослідження свідчать про те, що реформування районного рівня – це компетенція виключно Верховної Ради, отже добровільного етапу, як у випадку з об'єднанням громад, не буде. Крім того, щоб створити нові спроможні райони, Парламент змушений буде завершувати процес об'єднання громад в адміністративний спосіб. Робота з планування майбутнього територіального устрою окремих областей вже триває. Експерти за підтримки Ради Європи після обговорень на місцях підготували проєкти законів з реформування адміністративно-територіального устрою чотирьох областей, в інших областях триває обговорення, таким чином у більшості областей є чітке розуміння, як

виглядатиме їх новий поділ на райони та громади. А поки остаточні рішення не прийняті, громади мають час об'єднатися добровільно, а представники районів – висловити свою позицію, запропонувати рішення, у тому числі – під час експертних обговорень та дискусій, що тривають у регіонах.

Реформа децентралізації набула широкого впровадження, багато територіальних громад отримали можливість об'єднатися та грамотно проводити політику соціально-економічного розвитку для того, щоб підвищувати рівень якості життя своїх громадян. Важливість і гострота проблем розвитку регіонів України в останні роки привертають дедалі більшу увагу як політиків, так і дослідників й аналітиків до пошуку шляхів їх вирішення. Залучення до економічного обороту ресурсів, які досі не були використані, але доступні на регіональному рівні, посилення їх капіталізації мають потужний потенціал для значного прискорення економічного зростання. Тому важливість місцевого розвитку та необхідність здійснення адекватної державної політики є очевидними та незаперечними, тим більше, що нові виклики постійно відкривають нові виміри, в яких має застосовуватися така політика. Змінюються умови, в яких розвиваються регіони: модифікується характер економічних процесів, даються взнаки геополітичні та гео економічні впливи, наслідки воєнних дій та окупації частини територій. Змінюється сам регіон як об'єкт державної політики. Зростання мобільності ресурсів, капіталів, товарів та послуг послабило вагомість чинників географічного розташування та територіальної близькості. Такі традиційні економіко-географічні чинники конкурентоспроможності регіонів, як наявність природних, трудових та енергетичних ресурсів, якість нагромадженого матеріального капіталу тощо, втрачають значущість для місцевого розвитку. Зміцнюється спроможність об'єднаних територіальних громад ефективно вирішувати значну частину проблем соціально-економічного розвитку та відповідальність за цей результат. Саме співпраця об'єднаних територіальних громад, міських та сільських голів, органів місцевого самоврядування, бізнесу формує консолідовані інтереси територій. Формується суспільний запит на встановлення прозорого зв'язку між результатами економічного розвитку держави й регіону та конкретними зрушеннями в якості життя людей та громади у цілому.

Незважаючи на досягнутий за роки незалежності України прогрес у сфері забезпечення фінансовими ресурсами потреб територіальних громад, у багатьох адміністративно-територіальних одиницях вони все ще залишаються вкрай обмеженими. По-перше, малий обсяг доходів не дає реальних можливостей місцевій владі бути фінансово незалежною та впливати на соціально-економічні процеси у регіонах. По-друге, доступ на ринки запозичень стримується через високі ставки, сплата яких перевищує навантаження на місцеві бюджети. По-третє, надходження від комунальних підприємств не завжди покривають витрати на їх утримання. По-четверте, механізм використання бюджетних коштів не забезпечує задоволення суспільних потреб. Відтак сьогодні принципової ваги набуває пошук альтернативних джерел для забезпечення фінансової дієздатності територіальних громад.

Література

1. Батанов О. В. *Конституційно-правовий статус територіальних громад в Україні* : монографія / За заг. ред. В. Ф. Погорілка. Київ : ВД «ІнЮре», 2003. 356 с.

2. Беззубко Л. В., Скопец О. В. *Про деякі механізми взаємодії членів громади з органами місцевого самоврядування*. Менеджер ДонДУУ. 2007. № 1 (39). С. 76–81.
3. Дідківська Л. І., Головка Л. С. *Державне регулювання економіки* : навч. посіб. 6-те вид., випр. і доп. Київ : Знання, 2007. 214 с.
4. *Асоціація міст України та громад* : сайт. URL: <http://www.auc.org.ua> (дата звернення: 10.02.2020).
5. *Асоціація «Агенція регіонального розвитку та європейської інтеграції»* : сайт. URL: <http://www.ardei.lviv.ua> (дата звернення: 12.02.2020).
6. *База даних «Законодавство України» Верховної Ради України* : сайт. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 17.02.2020).
7. *Інститут Реформ* : сайт. URL: <http://www.ir.org.ua> (дата звернення: 18.02.2020).
8. *Інститут Схід-Захід* : сайт. URL: <http://ewi.org.ua> (дата звернення: 20.02.2020).
9. Павлов В. І. *Політика регіонального розвитку в умовах ринкової трансформації (теоретико-методологічні аспекти та механізми реалізації)* : монографія. Луцьк : Настир'я, 2000. 580 с.
10. *Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України* : сайт. URL: <http://www.me.gov.ua> (дата звернення: 21.02.2020).
11. *Інститут регіональних та євроінтеграційних досліджень «ЄвроРегіон Україна»* : сайт. URL: <http://www.eru.org.ua> (дата звернення: 24.02.2020).
12. *European Committee of the Regions* : website. URL: <http://www.cor.europa.eu> (дата звернення: 26.02.2020).
13. *Кабінет Міністрів України* : сайт. URL: <http://www.kmu.gov.ua> (дата звернення: 27.02.2020).
14. *Міністерство фінансів України* : сайт. URL: <https://mof.gov.ua> (дата звернення: 28.02.2020).
15. *Про ринок електричної енергії* : Закон України № 2019-VIII від 13.04.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#Text> (дата звернення: 03.03.2020).
16. *Special Report «Global Warming of 1,5°C»* (2018) / Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). URL: https://report.ipcc.ch/sr15/pdf/sr15_spm_final.pdf (access date: 05.03.2020).
17. *Про енергетичну ефективність будівель* : Закон України № 2118-VIII від 22.06.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-19#Text> (дата звернення: 06.03.2020).
18. *Про комерційний облік теплової енергії та водопостачання* : Закон України № 2119-VIII від 22.06.2017 р. в редакції Закону України № 2454-VIII від 07.06.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2119-19> (дата звернення: 10.03.2020).
19. *Про фонд енергоефективності* : Закон України № 2095-VIII від 08.06.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2095-19#Text> (дата звернення: 12.03.2020).
20. *Про запровадження нових інвестиційних можливостей, гарантування прав та законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності для проведення масштабної енергомодернізації* : Закон України № 327-VIII від 09.04.2015 р. в редакції Закону України № 2621-VIII від 22.11.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/327-19> (дата звернення: 16.03.2020).
21. *Звіти про результати діяльності Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП), 2016–2018 рр.* URL: <https://www.nerc.gov.ua/?id=11895> (дата звернення: 17.03.2020).
22. *Про співробітництво територіальних громад* : Закон України № 1508-VII від 17.06.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text> (дата звернення: 19.03.2020).

References

1. Batanov, O. V. (2003). *Constitutional and legal status of territorial communities in Ukraine*: monograph. Ed. by V. F. Pogorilko [Konstytutsiino-pravovyi status

- terytorialnykh hromad v Ukraini: monohrafiia; za red. V. F. Pohorilka], Vydavnychiy dim «InYure», Kyiv, 356 s. [in Ukrainian]
2. Bezzubko, L. V., Skopets, O. V. (2007). *About some mechanisms of community members interaction with local self-governments* [Pro deiaki mekhanizmy vzaiemodii chleniv hromady z orhanamy mistsevoho samovriaduvannia], Menedzher DonDUU, No. 1 (39), s. 76–81 [in Ukrainian]
 3. Didkivska, L. I., Golovko, L. S. (2007). *State regulation of the economy*. 6th ed. [Derzhavne rehuliuвання ekonomiky; 6-te vyd.], Znannia, Kyiv, 214 s. [in Ukrainian]
 4. *Association of Ukrainian cities and communities*: website [Asotsiatsiia mist Ukrainy ta hromad: vebsait]. Retrieved from: <http://www.auc.org.ua> [in Ukrainian]
 5. *Association «Agency for regional development and European integration»*: website [Asotsiatsiia «Ahentsiia rehionalnoho rozvytku ta Yevropeiskoi intehratsii: vebsait]. Retrieved from: <http://www.ardei.lviv.ua> [in Ukrainian]
 6. *Database «Legislation of Ukraine» of the Verkhovna Rada of Ukraine*: website [Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» Verkhovnoi Rady Ukrainy: vebsait]. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian]
 7. *Institute of Reforms*: website [Instytut Reform: vebsait]. Retrieved from: <http://www.ir.org.ua> [in Ukrainian]
 8. *East-West Institute*: website [Instytut Skhid–Zakhid: vebsait]. Retrieved from: <http://ewi.org.ua> [in Ukrainian]
 9. Pavlov, V. I. (2000). *The policy of regional development in the conditions of market transformation (theoretical and methodological aspects and mechanisms of implementation)*: monograph [Polityka rehionalnoho rozvytku v umovakh rynkovoï transformatsii (teoretyko-metodolohichni aspekty ta mekhanizmy realizatsii): monohrafiia], Nastyria, Lutsk, 580 s. [in Ukrainian]
 10. *The Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine*: website [Ministerstvo rozvytku ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva Ukrainy: vebsait]. Retrieved from: <http://www.me.gov.ua> [in Ukrainian]
 11. *Institute for Regional and European Integration Research «EuroRegion Ukraine»*: website [Instytut rehionalnykh ta yevrointehratsiinykh doslidzhen «YevroRehion Ukraina»: vebsait]. Retrieved from: <http://www.eru.org.ua> [in Ukrainian]
 12. *European Committee of the Regions*: website. Retrieved from: <http://www.cor.europa.eu>.
 13. *Cabinet of Ministers of Ukraine*: website [Kabinet Ministriv Ukrainy: vebsait]. Retrieved from: <http://www.kmu.gov.ua> [in Ukrainian]
 14. *Ministry of Finance of Ukraine*: website [Ministerstvo finansiv Ukrainy: vebsait]. Retrieved from: <https://mof.gov.ua> [in Ukrainian]
 15. *On the electricity market*: Law of Ukraine, No. 2019-VIII, 13.04.2017 [Pro rynek elektrychnoi enerhii: Zakon Ukrainy, No. 2019-VIII, 13.04.2017]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#Text> [in Ukrainian]
 16. *Special Report «Global Warming of 1,5°C»* (2018). Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). Retrieved from: https://report.ipcc.ch/sr15/pdf/sr15_spm_final.pdf.
 17. *On energy efficiency of buildings*: Law of Ukraine, No. 2118-VIII, 22.06.2017 [Pro energetychnu efektyvnist budivel: Zakon Ukrainy, No. 2118-VIII, 22.06.2017]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-19#Text> [in Ukrainian]
 18. *On commercial accounting of thermal energy and water supply*: Law of Ukraine, No. 2119-VIII, 22.06.2017 in the wording of the Law of Ukraine No. 2454-VIII, 07.06.2018 [Pro komertsiiyni oblik teplovoi enerhii ta vodopostachannia: Zakon Ukrainy, No. 2119-VIII, 22.06.2017 v redaktsii Zakonu Ukrainy No. 2454-VIII, 07.06.2018]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2119-19> [in Ukrainian]
 19. *About the energy efficiency fund*: Law of Ukraine, No. 2095-VIII, 08.06.2017 [Pro fond enerhoefektyvnosti, Zakon Ukrainy, No. 2095-VIII, 08.06.2017]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2095-19#Text> [in Ukrainian]
 20. *On the introduction of new investment opportunities, guaranteeing the rights and legitimate interests of business entities for conducting of large-scale energy*

- modernization*: Law of Ukraine, No. 327-VIII, 09.04.2015 in the wording of the Law of Ukraine No. 2621-VIII, 22.11.2018 [Pro zaprovadzhennia novykh investytsiinykh mozhlyvostei, harantuvannia prav ta zakonnykh interesiv subiektiv pidpriemnytskoi diialnosti dlia provedennia masshtabnoi enerhomodernizatsii»: Zakon Ukrainy, No. 327-VIII, 09.04.2015 v redaktsii Zakonu Ukrainy No. 2621-VIII, 22.11.2018], Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/327-19> [in Ukrainian]
21. *Reports on the results of activities of the National Commission for State Regulation of Energy and Public Utilities (NKREKP)*, 2016–2018 [Zvity pro rezultaty diialnosti Natsionalnoi komisii, shcho zdiisniue derzhavne rehuliuвання u sferakh enerhetyky ta komunalnykh posluh (NKREKP), 2016–2018]. Retrieved from: <https://www.nerc.gov.ua/?id=11895> [in Ukrainian]
22. *About cooperation of territorial communities*: Law of Ukraine, No. 1508-VII, 17.06.2014 [Pro spivrobitnytstvo terytorialnykh hromad: Zakon Ukrainy, No. 1508-VII, 17.06.2014]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text> [in Ukrainian]